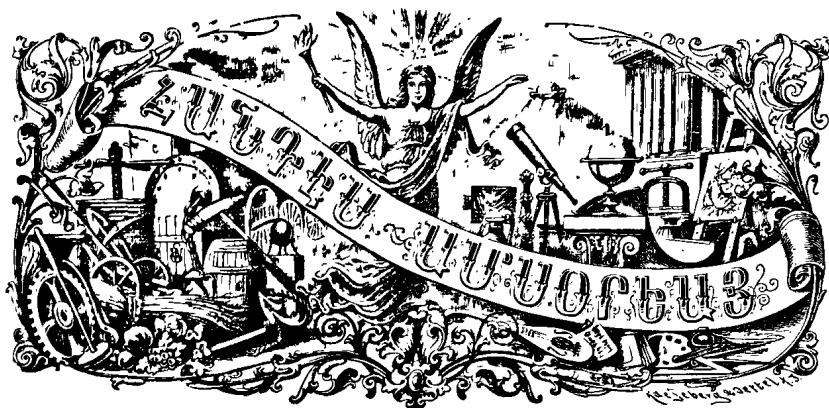

ԲՐՈՅԵԼԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԵԼԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԵԼԿԱՆ

ԺԱ. ՅԱՐԻ 1897

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 դր.:
Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 դր. 50 կ.:
Մեկ թիւ կտրուէ 1 ֆր. — 50 կտրու:

ԹԻԻ 3, ՍԱՐՑ

ՈՐԾՈՐԾՄԵՑԵՆ

ԴՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՈՒՆԵՐԻ ՄԵ ՀԱՅ ՀՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

արդ զիպուածի ար-
դիւնք են յաջորդ
տողերն, որ ըստ
այսմ՝ ինչպէս բա-
ցայայտ կ'ըսենք,
իրեւ յատուկու-
սումնասիրութիւն
մը գրուած չեն:
Տակաւին շատ մա-

նուկ է Հայ Հնագրութիւնը (paleographie). ա-
մենակարեւոր խնդիրները լուծելու կանոնաւոր
փորձմ' անգամ եղած չէ. բազմաթիւ կէտեր տա-
կաւին առեղծուած կը մնան՝ թաղուած իւր մթու-
թեան մէջ: Թեւեւ զարմանալի երեւոյ այս բանս՝
նկատելով Հայկական ձեռագրաց մեծ քանակու-
թեամբ եւ ամէն տեղ գտնուիլը, սակայն ճշմա-
րիտ է: Ինչփածին իւր իւր 4000 Տայերէն ձե-
ռագիրներով, Երուսաղէմ եւ Վենետիկ իւրա-
քանչեւ իւր 2000 կտորով, չսխալուի աւելի

ժ/9

փոքր ժողովածուները, հաւաքումներ են՝ որ
կրնան միջիլ շատ մ'երոպական նաեւ մեծ
մատենագրարաններու արեւելեան աղբաղ ձե-
ռագիր գանձերու միջերկրներուն հետ: Իշտակայն
այսչափ առատ ատաղձ ունենալով՝ Հանգերձ՝
տակաւին քիչ բան եղած է նոյն իսկ Հայ մա-
տենագրութեան համար ընդհանրապէս, թող
ասոնց գրչութեան արուեստն ուսումնասիրելն:
Իրաց այս պարագային մէջ եւ քանի որ Հայոց
Հնագրութեան եւ ոչ պարզ ձեռնարկ մ'եղած
է՝ որչափ մեզի ծանօթ է, անկարելի է որ այն
բազմաթիւ խնդիրներն՝ որ ձեռագիրներով զբա-
ղող բանասիրի մը մտաց առջեւ կ'իջնեն ամէն
քայլափոխին, վերջնական ու որոշ լուծում
գտնեն: Ամէն նաեւ փոքր՝ օգնութիւն կամ դի-
տողութիւն անօգուտ չէ կարծենք: Այս տեսա-
կիտով միայն գրուած են յաջորդները, որոնք՝
ինչպէս կը յուսուք անօգուտ պիտի չերեւան
Հայ բանասիրաց:

Տարւոյս սկիզբն՝ յունուարի կէսերն՝ էր
որ վրական իրաց բազմահմուտ քաջանանթ
գիտնական մը՝ ուսուցչապետ Հուգոյ Շուխարդ
(H. Schuchardt) ի Գրաց, անդամ աւստրիական
ձեռնարկի գիտութեանց, թղթով կը ծանու-
ցանէր Հայերէն Հնագրութեան համար նշա-
նաւոր եւ մեզի անսակեալ գիւտ մը. այսինքն՝
թէ ձեռք բերած է Ը—Թ. Գրքաւ իրաւոյ
Հայերէն լեզուի մը, որ Երեւոյն հայերէն իրա-
ւոյն մ'ունի: Ուսուցչապետն՝ որ այս ձեռագիրն
հետ ուրիշներ ալ ձեռք ձգած էր, անոնց միջոյն

կողերէն հանելով մագաղաթեայ հայերէն հասարակութիւն մը՝ խաւարած էր մեզ, խնդրելով որ անոր գրեթե օրպիսութեան, հնութեան եւն մասին տեղեկութիւն տրուի իրեն: Բայց նաեւ բազմաթիւ հարցումներ ուղղած էր հայկական հնագրութեան մասին, որոնց պատասխանին կը սպասէր: Քիչ մ'իտքն ուրիշ նամակներով նոր հարցումներու հետ՝ աւելի եւս տեղեկութիւններ տուած էր յիշեալ հայերէն կրկնագրին մասին, միանգամայն վրական ձեռագրէն մէկ էջ մը յաջող լուսանկարով մեր արամագրութեան ներքեւ գրած: Ուսուցչական հարցմանց պատասխանն՝ որչափ կարելի էր՝ արուեստ, բայց բնական էր որ ամէն կէտի մէջ որոշ եւ վերջնական վճիռ մը տալ կարելի չէր:

Եւրոպիայի այնպիսի կէտերու վրայ ըլլալով, որոնց մասին տակաւին քիչ մտադրութիւն եղած է Հայոց մէջ, աւելորդ Համաժողովներու նշաները պարզել հոս մեր ընթերցողաց առջեւ: Յայտնուի ըստ այսմ նախնաւոր նամակի մը քիչ մ'երկայն պատասխանն է, միայն հոս տեղ տեղ աւելի պարզուած եւ քանի մը մասերու յաւելումներով: Եթէ ուրիշ արդիւնք չունենան այս առիթը՝ գոնէ կը յուսանք որ խնդրոց այսմ մէկ վիճակին վրայ գաղափար մը կու տան ընթերցողներուն. եւ թերեւս հայ հնագրութեան վրայ հրաւիրեն այն բանասիրաց ուղադրութիւնն՝ որոնք աւելի միջոց ունին նոյն խնդրով զբաղելու՝ առանձին առիթ մտադրելու ունենալով հայերէն ձեռագրաց մեծ հաւաքումներ, ուր ի մասնաւորի հնագրոյն գրութիւնք ցանցաւ չեն: Եւրոպիայի կը հասկնայ որ յաջորդութեան աւելի խնդիրներ առարկայի վրայ լուծել փորձուած է, եւ այն՝ որոշ շրջանի մէջ, հետեւելով ուսուցչական հարցմանց, եւ որովհետեւ նպատակ ալ չունենէր հնագրութեան ամէն խնդիրները հետազոտել, պարզապէս թերակատար ընդհանուր տեսութիւն մըն է այս գրութիւնը:

Հայոց տառերուն վրայ շատ գրութիւններ լոյս տեսած են, բայց ամենը կամ հետազոտութիւնք են տառերու ծագման, եւ կամ անոնց նախնական հնման վրայ կը խօսին մասնաւորապէս:

1 Հմմտ. հնոց մէկ Գարուհայեան գրութիւնն է ZDMG, XXX, 53—80, եւրոպեան իտալական Թարգմանութեան, «Հայոց պատմ», 84-րդ. 1892 եւ Ն. Յարապետեան «Երազման հայտնաբեր», Վիեննա 1895: Եւրոպիայի արեւելի մասին տես «Հանդէս», 1893, էջ 88—92. վերջինը համար՝ «Հանդէս», 1896, էջ 213—217. Հմմտ. նաեւ անգլ. 72—76:

նախորդներ եւ գիտնական հիմանց վրայ հաստատուած: Յաւերու հետցհետեւ զարգանալուն եւ ձեւերու փոփոխութեան նկատմամբ՝ հնագրական տեսակետով՝ որեւէ յատուկ եւ հիմնական ընթերցման եղանակ չէ, բայց միայն հարեւանցի գիտողը խնդիրն այլեւս առիթներով¹, ընդհանրապէս առանց գիտնական հաստատ հիմանց: Դժբախտաբար եւ մը լաւ ցուցանիքի հրատարակուած են հազարներով հաշուող հայերէն ձեռագրաց, որ ամէն կողմ կը գտնուին, որով չենք ալ կրնար ապահովութեամբ գիտնալ թէ այս կամ այն գաղութն ո՞րչափ է ինչ գրով ու արուեստով ձեռագիր աղատած է կորստեմէ եւ հասած մեզի: Օրինակի համար Երուսաղէմայ մեծաքանակ հաւաքման մասին շատ շնչին տեղեկութիւն ունինք. Իշէ միշտին այժմ՝ իբր 4000 ձեռագրով գրատուած ցուցակ մ'ունինք՝ իւրեքնանցի կոչուած, որ 2340 թիւ կը պարունակէ (847. 1863), ցուցակ մ'որ գոհացուցիչ չէ կրնար համարուիլ: Նաեւ իբր երկու հազար թուով եւ շատ ընտիր ձեռագիրներ պարունակող վեներական Գիտնականութեան Հայոց ճոխ գրատունը տակաւին ծանօթացած է ընդհանրութեան՝ ցուցակով մը: Սակայն նոյն գրատան գանձերէն շատ բան ծանօթացուցած է, եւ այն՝ յաջող ճշգրտապատկերներով հարեւաւոր ձեռագրաց այլեւս մասերուն, ուստի եւ հայ հնագրութեան համար այժմ մեծ արժանիք ստացած՝ մեծանուն գիտնականն Հ. Ղ. Վ. Ալիշան, իւր մեծածաւալ համագրութեանց մէջ², զորոնք շատ յաճախ պիտի յիշենք: Հազիւ նոր ժամանակներս սկսած կանոնաւոր ցուցանիք լոյս տեսնել՝ Գիտնականութեան նախնականութեամբ, որուն մասնաւորաբար ձեռագրաց ընդարձակ ցուցակն ալ վերջերս լոյս տեսաւ³, ուր միջոց տարուած է տառերու այլեւս տեսակները ներկայացնել:

1 Հմմտ. (Գրեւ. Հ. Արեւի Ա. Այալեան) «Թատարականութեան խնդիր», «Հանդէս», 1888, էջ 73—77, 97—104, 117—122, 149—155, 165—168, 208—213 եւ 1889, էջ 37—40: — Նոյն խնդրի վրայ ընդհանրապէս ոչ միշտ յաջող՝ ուրիշ գրութիւններէն յիշենք: Հ. Բ. Ա. Սարգսեան, «Գիտնական տառագրութեան խնդիրն եւ հայերէն նշանագրաց վերաբեր», «Բազմապէս», 1889, էջ 21—42, 97—103, 128—134 եւ 161—170:

2 Այսպէս համառօտ եւ ընդհանուր տեղեկութիւն մը «Հայ գրագիրք», առ Վ. Հ. Գ. Սարգսեան, «Հայկական հին իւրաքանչիւր վեներ», 1888, էջ (55—)57—84 եւ ուրիշ քանի մ'աննշան բանք:

3 Թատարական «Երեւան», Վեներ. 1891. «Սիւսական», 1895. «Այալեան», 1890, եւ «Սիւսական» 1895:

4 Վիեննա 1896, գրեմ.—Վարդէն, 4^ե էջ 1522 եւ եթէ Զ. Յարապետ. — Զարաթուստի Գիտնական նշանագրութեան

նմանահանութեամբ (Ցախտ. Ա, 1—6 եւ Բ, 7—20), ինչպէս նաեւ գրուած է յատուկ տասնութ մը հնութեան ձեռագրաց՝ նշանակելով հնագոյններուն տառերու տեսակը, (անդ, էջ ԺԸ—ԻԳ.) Բաց աստի ինչ ընդհանուր տեղեկութիւն որ քաղել կրցանք մեր հասարակական շոյն ժամանակի 573 ձեռագիրներէն՝ գրուած են՝ բաց ի խրաքանչիւրին ստորագրութիւնէն՝ նաեւ Յուցակի Ղերածութեան մէջ՝ հանդերձ ցանկերով գրիչներու, ծաղկողներու, գրչութեան գլխաւոր կենդանիներու, են. (անդ, էջ է—ԺԵ.) Բանի մ'ուրիշ գրութիւններ ալ, որ այս կամ այն տեսակիտով նպատաստանողք եղած են այլեւայլ իրաց քննութեան եւ լուսարանութեան, պիտի յիշենք յընթացս Ակնարկիս։ Այժմ պէտք է կրկնել թէ Հայոց տառերու զարգացման եւ Հայոց գրչութեան արուեստի պատմութիւնը տակաւին գրուելու փորձ անգամ չէ եղած եւ լաւ եւ ընդարձակ ու հիմնական հնագրութեան մը պէտքը շատ զգալի է։

1. Հայիրէն ձեռագիրները՝ ինչպէս նաեւ ասորականք ընդհանրապէս մեծ դիւրութիւն կը մատուցանեն քննութեան այն լաւ սովորութեամբն, որ առհասարակ մէկ կամ աւելի « յիշողութեան կ'ունենան, ուր գրիչն, ստացիչն, գրչութեան թուականն եւ տեղը կը ծանուցուին՝ յաճախ երկար տեղեկութիւններով խրաքանչիւրին ընտանեաց, նոյն ժամանակները եւ տեղերը պատահած դիպաց, են։ Գծաւարութիւն կը պատճառեն միայն անթուական ձեռագիրներին՝ որոնք կամ չունեն որեւէ յիշատակարան կամ յընթացս ժամանակաց ինկած կորուսած են անոր վերաբերեալ թղթերը։ Հին ձեռագիրներու յարգը քիչ անգամ ձանձուած է յետագաներէն, որոնք այլեւայլ պիտոյն — յաճախ իրրեւ Պեղումով՝ ձեռագիր մը կազմելու համար — գործածած, փճացուցած են երբեմն այնպիսի ձեռագիրներ ալ, որոնք իրենց շքեղ գրչութեամբն ու նաեւ ծաղկմամբ ամեն թանկարանի զարդ կրնային համարուիլ՝ եթէ անտարա չասած ըլլային։ Ըստ բախտի մեզի հասած այս հատակոտորներուն լաւագոյն օրինակներէն մին է մեր մասեւնագրանի Թ. 456, Ա, 1 հատակոտորն մեծագիր (36,5 × 27,5) երկսիւն մեծ գլխագիր երկաթագրով, շքեղ ծաղկեւ եւ նկարներով Աւետարանի մը. (երեք տող նմանահանութեան տես Յուցակ, Ցախտ. Ա, 1) Մերձաւորապէս ԺԱ — ԺԳ դարերէ դրած ենք հատակոտորին գրչութիւնը։

Ուրու. նմանահանութեամբ՝ քիչ մ'ուրք սխալութեամբ պիտի ունենայ։

Բայց ինչու արդեօք ոչ աւելի հին Եթէ տառերու ձեւերը միայն ի նկատ առնուէին, արգելք մը չկար կարծենք քանի մը արքայ հնագոյն համարելու։ Ն. Բարաթեանց Պերլինի գրատան Ms. Or. Minut. 285 ձեռագիրն (գրուած 1432ին) կից 4 մագաղաթեայ թղթերը, որ յիշեալ Թ. 456, Ա, 1 հատակոտորին շատ նման գիր մ'ունեն (Tafel Ia, 1) մերձաւորապէս Թ. դարէն կը համարի, իսկ տառերու ձեւն իբրեւ օրինակ այն գրին, որ Ե — Ը դարերուն կը գործածուէր։ Հոս ի հարկէ բաց ի ուրիշ նշաններ — զոր օրինակ մագաղաթի կոկանան արուեստի շատ մեծ կատարելութիւնը, — գլխաւորաբար գունագեղ եւ նկարիչներով ճոխ խորանագրգիւն եւ մեծ զարդագիրն ծաղկման արուեստին կատարեալ աստիճանն էր որ ստիպեց զմեզ ԺԱ — ԺԳ դարերէն հին ՀՀամարիլ, քանի որ գիտենք թէ ասէ հնագոյն ձեռագրաց հայ ծաղկողներու զարդերն եւ ձանրանկարներն տակաւին որչափ պարզ ու անպարգեացած են։

Քիչ չեն այն կտորներն ալ նաեւ երբեմն ամբողջ ձեռագիրներ, որոնք որեւէ ուրիշ նշան չունին. ուստի իրենց հնութիւնը մերձաւորապէս որոշելու համար միայն տառերու ձեւն ու գրչութեան կերպը կը մնայ, Հոս պէտք էր որ հայ հնագրութիւնն աւելի որոշ կանոններ ունենար՝ զանոնք դիւրութեամբ զատաւորելու. եւ ճիշդ այս կանոններն կամ ըսենք ապահով ապացուցուած իրողութիւններն են որ կը պահպնային՝ քննութեանց ալ պակսելովն։ Անոնք իբր օրինակ այն հատակոտորն զոր Ուսուցչապետն խաւած էր՝ վրական ձեռագրի մը կողերէն հանելով։ Բաւական մեծ գլխագիր-երկաթագրով է հատակոտորն՝ յայտնապէս ճաշդի մը մէկ պատճառ. (տաւջին կողման նիւթն է՝ Ղուկ. Ե, 24—26, երկրորդ կողման՝ Մատթ. Ը, 28—31.) Գիրը՝ գրեթէ նոյն մեր մասեւնագրանի Թ. 456, Ա, 2 հատակոտորին՝ իբր ԺԱ — ԺԲ դարերէն, որմէ չորս տող դրած ենք լուսատիպ (Ցախտ. Ա, 2) եւ նոյն այն կտորին հետ, զոր Բարաթեանց ալ դրած է նմանահանութեամբ (Tafel Ia, 2) իբրեւ « միջակ գիր » եւ օրինակ գրչութեան Ը — Ժ դարերու։

Գիտմամբ յիշեցնել այս երկու կտորները գրեթէ ճիշդ միեւնոյն գրով, որոնք գրչութեան ժամանակն այնչափ անոյրշ կը մնայ մեր

1 Հմմտ. Մոսկովսկի 887ի աւետարանին կամարներն եւ նաեւ 988ի գրուած Եթովպեանի հաշակոտոր աւետարանին հայ գրչին օճակովն. զարգեց. (Ստեփանով, «Եթովպեանի աւետարան», Վենետիկ 1892, էջ 18—19 եւ 75—76.)

արդի ծանօթութիւններով, որ՝ ինչպէս վերը յիշուեցաւ, այլեւայլ անձանց որոշած իմաստը ժամանակն է— ծր, ուստի ամբողջ շորս դարու անընդհատ ունի։ Ասոր պատճառն է ասկէ զաս այն ալ որ երկաթագիրն՝ ըլլալ գլխագիր կամ միջիններսական կոչանքին, երկար գարեթ դաշտովն գիրն էր գլխաւորաբար եկեղեցական գրքերու, եւ յաճախ գործածուած կը գտնուէր նաեւ այն ժամանակներն՝ երբ գրեթե միւս տեսակներն, զոր օրինակ բոլորգիրն, արդէն կային եւ նաեւ երբ տիրող եղած էին արգէն գործածութեան մէջ. ուստի նաեւ ծր— ծր գրաբերուն։ Ըստ այսմ այսպիսի երկաթագիր հատապատր մը կրնայ է— ծ գրաբերն ըլլալ, ինչպէս կը կարծէր Ռուսացապետն համեմատելով անոր գիրն քարաձանցի քիչ մը յառաջ յիշուած "միջակ գիր, կոչանքին հետ։ Բայց շնորհ խօսելով՝ կրնայ նաեւ աւելի կանուխ ժամանակն ըլլալ, եթէ ուղիղ է այն կարծիքը թէ Գեորգիայ յարգարած գիրը գլխագիր երկաթագիրն էր. միւս կողմանէ նաեւ աւելի ուշ ժամանակի վերաբերել, մինչեւ անգամ ծր գրութիւն։ Այսպիսի աշ ժամանակէն ալ կան արդեամբք երկաթագիր ձեւագիրներն որոշ թուականու, ուստի առանց գրութեան ժամանակը խնդրոյ տակ ըլլալու, եւ այն՝ բաւական թուով։ Եկեղեցի իրեն օրինակ հետ մը՝ Աւետարան մեծագիր մագաղակայ շատ լայն թուա վանքը գրուած եւ շքեղ ծաղկունք իգնատար անուն ճարտարէ շատ մեծ ծախով, ինչպէս կը լսենք յիշատակարանէն, 1214ին։ Հ. Ղ. Ա. Ալիշան էր մ'ամբողջ Թովհանու աւետարանի սկիզբը դրած է գաւառային նմանահամեմատութեամբ, որ որոշուաւ կը տեսնուի գեղեցիկ գծուած գլխագիր— երկաթագիր տառերն աւետարանի սկզբան — շաք նման վերցոյշեալ հատապատրին տառերուն, մինչդեռ խորագիրն նոյնպէս յարկ գծուած միջիններսական տառերով են։ Առջեւ եղած ձեւագիրն ցուցակի մը համեմատ միայն ղեկնակի կը գտնուին այս ժամանակներէն չին աւետարաններ, չորս հատ որոշ թուա-

կանաւ ծր գրութիւն, ամենն ալ "երկաթագիր, (գծախտաբար առանց երկաթագրի տեսակն որոշելու)։ Ասորք գրուած են 1181, 1200, 1204—5 եւ 1230 թուահաններուն։ Միւս կողմանէ նոյնպէս երկաթագիր, եւ եթէ չենք սխալիր՝ յիշեալ հատապատրին տառերուն շատ նման գրով է՝ որը Ռուսացապետն եղած հայերէն ձեւագրաց ծածկով ամենահինը՝ Աւետարան Մոսկովայի մատարանն շինարարին՝ գրուած ԹԱԶ (== 887) թուին, ինչպէս նաեւ "երկաթագիր, է ասկէ միայն իր քսան տարի կրտսեր Աւետարանը Մէլքէ թագաւոր յի ղեկնաւորի, որ գրուած է ԹԵԵ (== 906) թուականին։

Յամենայն դէպս, եթէ միայն հոս յիշուած "երկաթագիրը, բուն մատուցան կամ գլխագիր են, կ'ունենանք՝ ամենահին 887 եւ նորագոյնն 1230 թուականին ըլլալով՝ գրեթէ չորս ամբողջ դարու անընդհատ՝ նոյն գիրը գործածուած։ Եւ կարելի ալ չէ ամենեւին լսել թէ ասորք վերջին եղանակն են, որմէ ապգին եւ անգին պիտի չգտնուի կամ արդէն չի գտնուիր նոյն գրեթէ ձեւագիրներն եւ ուրիշ յիշատակարաններ։

Եւ եթէ շնորհ է գլխագիր տառերը ԳԵԵ. բոլոր պաշտ, ութ գար կ'ունենանք (Ե— ծր) երկաթագիր գործածութեան, առանց տակաւին որոշ նշաններն ունենալու որ այս երկար ժամանակամիջոյն այլեւայլ շրջաններ կարեւորագործանել՝ իւրամիջոյն յայլեւայլ շրջաններ յայլեւայլ ձեւագիր— գլխագիրն յեկանսն նոյն է այս ամենուն մէջ — զանազանել, եւ ըստ այնմ խնդրոյ նիւթ եղող ամենապատկազ գլխագիր ձեւագիր մ'աւելի որոշ շրջանի կամ միջոցի վերա-

1. Հմմտ. ղեկնակի "Աւետարան Ար. գրուած 111 (== 1181) թուին. "Աւետ. Բ" ՈՐԴ (== 1205) թուականին. երկու տարի միայն յառաջ "Աւետ. Է" գրուած ՈՐԴ (== 1203) թուին, որմէ ալ երկու տարի կանուխ թիւթի վրայ գրուած "Աւետ. Լ" թ. թուին ՈՒԹ (== 1200), եւ վերջուպէս "Աւետ. Խ" գրուած ՈՂԹ (== 1230) թուին ալ պարզապէս "երկաթագիր" նշանակուած են. ուստի ամենք թիւթիս միայն միջիններսական երկաթագիր ըլլան։

2. Ճշգրտապատկեր մը տես առ խաղաղ Գարու. թիւթին, "Հայոց գիրը, Թիւթ. Է, բայց յոսի յորինուած ըստ տարեաթին, "Աւետարան" որ ուղղապէս թիւթն եւ քնագրի մասին ալ ձեւ կարեւորութիւն ունի, հրատարակութեան կը պատարասուի այսմ խնամով ուսուցչապետ Գր. Խաղաղեանի, — Ասոր մասին Հմմտ. ա. այսմ քիւնիկ— Թովհանուտի տեղեկատու. Գր. թիւթը (Թիւթ. 1893) ուստի են. "Եւ չհրեանք ունի նաեւ. "Հին հայերէն ձեւագիրը, Բուսերէն վարդ գրութիւն մ'ալ (Գր. 1892), քիչ լուսաւորով ձեւագրաց, բայց ամենն ալ բոլորգիր եւ ոչ հայոցի գրութիւններ։

3. Հմմտ. "Արարատ", 356—357 էջերուն մէկուղ գրուած։ Սակայն բուն գրքին կամ մարտին գրի մասին ըստ մ'առան չըլլալով հոն անկարելի է խորհել որ միայն աւետարանաց սկիզբները կամ խորաններու կից էջեր ըլլան երկաթագիր գլխագիր, իսկ մարմինն՝ ըսենք՝ միջիններսական։ Այս կարգի գրութիւններ քիչ չեն գտնուած ամեն հասարակ մէջ։ Յաճախ երբ գիրքը նաեւ բոլորգիր է՝ գլխաւոր հատապատր սկիզբը, աւետարանաց խորաններու էջեր երկաթագիր կ'ըլլան, առաջին առջին զարգացի կամ գտնէ գրեցողին։ Այսպէս մեր մասնագործարն Թ. Ե. Բոլորգիր շաղաղ 1223ին. եւ ուրիշներ։

գրել: Չենք բերթ թէ անկարելի պիտի ըլլայ այս, միայն թէ առ այժմ զուրկ ենք ճշգրիտ յատկանշիչներու ծանօթութենէ: Այս պատճառաւ էր որ մեր գրատան մէջ գտնուած բազմաթիւ գլխագիր հաստատորենքը Յուդայի մէջ մեծաւ մասամբ միայն իբր ժՎ — ժԲ դարերէն յառաջ նշանակուած են, առանց աւելի մեծ հշտութեան վերապրելու, բայց միայն մէկ քանին՝ ուր ուրիշ կուտան մը կար կամ աւելի հասանալիութիւն. (Հմմտ. Թ. 456, 6, 6, 6) Այս նշաններէն մին է այն, երբ ձեռագիրն՝ որուն հողէն հանուած են հաստատորենքն, ինքնին մեծ հշտութիւն ունենայ՝

(Հարան-իւնի) 4. 8. 8.

ԼԵԱՌՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՍԱՀՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒԹՅԱՆ

(Հարան-իւնի)

6.

Հիշողաց պաշտպանութեան շնորհակալութիւնը:

Երբեքները միայն քերականական կազմութեամբ չեն գտնաւորուիր իրարմէ, այլ նաեւ այս քերականական շէնքը բարձրացնելու համար դործածուած նիւթն ալ բազմապիսի է: Աշխարհի բազմաթիւ ազգերը միեւնոյն բժշկութեամբ հազար ու մէկ եղանակաւ կը նշանակեն, բոլորովին տարբեր բառեր ունին, նա մանաւանդ մեզի անտանօթ շատ մը տառեր ունին, ընդհանրական մեզի սովորական եւ անհրաժեշտ տառերէն զուրկ են: Ասկայն քանի մը խմբեր կան, որոնց մէջ մի եւ նոյն կամ նման նշանակութեամբ նմանահնչիւն բառեր ունին: Եթէ՝ օրինակի աղապս, խոսալացի մը սպաններէն գիրը մը առանձն կենք՝ թէպէտ կատարիւն լեզուն առնենք ստիպած ըլլայ, առնէն էլի վրայ շատ մը իրեն ծանօթ բառեր կը գտնեն, որոնք նշանակութիւնը շատ չեղ կը հանէ եւ շատ անգամ՝ կը հետեւցնեն: Այսպէս կը պատահէ երբ լեզուական մի գտնուական կամ հոլանդական գիրը մէ՛ եւ բո՛ւնիւնի մը խորանակութեան գիրը մ'առնու: Լեզուաբանական ուսումն շարժողն ալ կրնայ անմիջապէս անսնել թէ իտալերէն, սպաններէն,

պորթուգէզներէն, գաղղիներէն, ռուսներէն (վостокներէն)՝ դարձեալ գերմաններէն, անգլիներէն, հոլանդներէն, շէնքերէն եւ գտններէն՝ դարձեալ ռուսներէն, սերբերէն-խորաթներէն, բուլղարներէն, չեխներէն, լեհներէն եւայլ, իրարու հետ առնելով չեխներէն ու ռուսներէն, կը գտնուական եւ սլաւական լեզուայ խմբեր կը կարգեն, վստի զի իրենց բառակցութիւնը մեծապէս մասն այնպէս իրարու նման է, որ միայն գաւառապարտութիւն տարբերութիւններով իրարմէ կը գտնաւորեն:

Բայց մանր քննելու ատեն յաւանքնի, լատիներէնի, գերմանական եւ սլաւական լեզուայ մէջ ալ նոյնահնչիւն եւ նոյնակարգ բառեր կը գտնենք, մանաւանդ թէ էթէ բառերն անդամացնական լուծման ենթարկենք, պիտի տեսնենք թէ շատ անգամ իրարու բոլորովին անմասն են տարբեր նշանակութեամբ բառեր նոյն արմատին՝ կը վերածուին: Գիւնդին արմատը կազմուած բառերն՝ աշխարհ քաղաք կ'արմատանան, այսինքն բառերու նոյն զեղնի կը վերաբերին, եւ այն լեզուներն՝ որոնց բառական միջոցը մեծապէս մասամբ հասարակաց արմատէ մը զուգահեռ է, որպէ՛ս մ'եր պո՛ւնիլն այլանիւն երկունս՝ ազգաբանութիւն մերմասն լեզուներ կ'անուանուին: Եւ ասանք իրենց մէջ կը կազմեն լեզուաշէնքը:

Լեզուայ ազգաբանական խնամութիւնը կազմողը՝ նշանակելով բառերը չեն, այլ նշանդատ կամ

1 Ձոր շատ անգամ դիւրութեան համար դարձաւ Վ նշանով կը նշանակենք. այսպէս զուրկ Վ զիւ (զիւ արմատ):

2 Եւ տարբերներն այս առջ. վստի զի շատ անգամ նորոններ, մանաւանդ թէ անուանել, բառական իրերու բառերու մէջ նման հնչիւն մը նշանեն, խոյնի անիւն բառեր են, զինքն կ'արմատեն, առանց մի գտնելու թէ երբեք փոփոխութիւնները միշտ կանանով կ'ըլլան, եւ որ մտադրութեան արժանի է — ըստ պատմական շատ քիչ քանի կայ լեզուաբանութեան համար: Գարակալ կը զանազաններ աստիպան տեսարարութիւն, որուն նպատակն է զուարթանք, թեպէտ որ հայերէն գրեթե մէջ այս ներք զարծանքի կը անհնար ոչ թէ զուարթանքներն, այլ — անպարտական համար: Այսպէս կանոն — լու. caudel-abrum բառէն ունին բառական նշանաբանութեամբ կանգնող — կանթեղ. բայց այս բառին ծագումն մինչեւ կ'այլ անդ-եղ. այսպէս աստիպ-աս-անի-փոր. քահանայ — քահանայ. արար — արար — Այս աստիպան տեսարարական շէնքակները չեն մեղադրել, վստի զի ամէն քանի իր փոփոխութեան համարան պէտք է գտնել. եւ արք. ասիք 100, ֆին. 1000—1200 տարի յառաջ (ԱՅժմի տեսարարութիւնը Գ. իտալականն է, որ կը գրէ իր զուարթութեան մէջ, Թ. Գլ. ԻՋ. «Այս լեզուայ ինչիւր աստիպ» եւ պատարան մինչեւ իմին ալ հաւատ, «Վստի աստիպ հնչիւններն են իմաստանքներն, որուն յետքն կ'արեն»): Ենթադրուի արդի լեզուաբանական օրէնքները պահելով հնչիւնով կամ բառաբան — անանապիտները. բայց չի նշանակելու անհնար եւ tutti quanti ներք կրնային պահանջել եւ կը զահամենք, որ փոխառութիւններու եղանակը զգրեք հրատարակելու. եւ լեզուաբանութեան փնտրելու լեզուաբանական աստիպան օրէնքներն ուսումնարարին, վստի զի իտալական զարեան մէջ չենք ապրել, թէպէտ կան մարմնով իմանաւորները դարուն մէջ ապրեցին, որոնց մարմնիքն աւ համարան նախնական զարեան կը յիշեցնեն...

1 Օրինակի համար մեր դրաման Թ. 273 Կոնստանտնուպոլսեան զուրկութեան տարին է 1277: Ասոր հոգեբան ինք զուտան են — կազմէ նշանդան հին եւ — պահպանող երբեք հաստատարան կամ զիտագիր տառերով. Թ. 456, 6, Այս պատարարն մէջ հաստատարութիւն կայ նշանները գտնէ իբր Թ — Գ. դարուն գտնելու:

2 Ազգաբանական կամ ինչպէզորական աստիպով, ծառ եւայլ, կ'անուանու լեզուագիտութեան մէջ լեզուայ ծագումն, ֆիւլուարուն եւ իրարու ազգայն իմանով կամ ծննդաւ լեզուները ներկայացնող ձեւերը. ըստ այսմ ազգաբանական փոփոխութիւն ըսելով կ'իմանանք նշանդանը այնպէս լեզուայ իրարու անցնան իմանութիւնը: